

DOI: 10.22559/folklor.1068

folklor/edebiyat, cilt: 25, sayı: 100, 2019/4

Geleneksellik - Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Bilginin Niteliği ve Folklorlarda Yalan Haber - I

Qualification of the Knowledge in the context of the
Relationship between Traditionality and Authenticity:
Fake News and Folklore - I

Mustafa Duman*

Öz

Yalan haber, son yıllarda bir araştırma alanı olarak dünyanın farklı yerlerindeki araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Şimdiye kadar genellikle iletişim alanındaki bilim insanlarının üzerine eğildiği yalan haber konusu, özellikle ABD Başkanı Donald Trump tarafından 2016 yılındaki bir basın toplantısında gündeme getirildikten sonra, ana akım medyanın etkisiyle dünyanın farklı bölgelerinde yankı bulmuş ve yalan haber hakkında yeni bir farkındalık oluşmuştur. Yeni bir çalışma alanı olarak halk bilimcilerin de dikkatini çeken yalan haber konusunda yapılan az sayıdaki çalışmada, yeni bir çalışma alanı olarak kabul edilen yalan haberle ilgili terminoloji ve araştırma yöntemi belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir.

Bu makalede, mevcut çalışmalardan farklı olarak yalan haberin ortaya çıkmasında ve yayılmasında etkili olan aktarım ortamları hususu odak noktası olarak belirlenmiştir. Ayrıca, bu aktarım ortamlarının, gerçeklik iddiasında olan metinlerde sunulan bilginin niteliği üzerindeki etkisi tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda makalede, yalan haberin mahiyeti ve folklorla ilişkisi hakkındaki tartışmalara yer

* Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mustafa.duman@usak.edu.tr.
ORCID: 0000-0001-9689-40340.

verilmiştir. Diğer taraftan, bilgi paylaşım ortamı ve bilginin üretim ve paylaşımını incelemede halk bilimcinin konumunun ne olması gerektiği hususunda değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Ayrıca; bu makale, halk bilimi alanında yeni bir çalışma alanı olarak önerilen yalan haber ile ilgili Türk bilim insanları tarafından kullanılabilir ortak bir terminoloji oluşturma ve yeni alt çalışma konuları belirleme girişimi olarak da kabul edilebilir.

Anahtar sözcükler: *yalan haber, geleneksel bilgi, bilginin niteliği, folklor çalışmaları, sözlü gelenek*

Abstract

Fake news has attracted the attention of scholars from around the world as a new research area in recent years. Especially right after being raised by the US President Donald Trump at a press conference in 2016, fake news has been addressed mainly by the scholars in the field of communication so far. Recently, it has occupied other researchers' agendas in different parts of the world, and in response, a new awareness has been created about fake news. There are a small number of studies conducted by Western scholars in the field of folklore which are attracting the attention of folklorists in other parts of the world regarding a new field of study which is attempting to determine the terminology and research method for studying fake news.

The factors responsible for the efficiency in the emerging and spreading of fake news and the relationship with oral and written culture have been determined as the focal point in this study. Moreover, the effects of oral and written culture on the quality of the knowledge presented in texts claiming to authenticity are analyzed in the context of fake news. Within this scope, the nature of fake news and its relationship with folklore are examined in this study. In addition, the attitude that folklorists should have in examining particular issues related to fake news such as the changes in the knowledge-sharing environment and reproduction of the knowledge are evaluated. Additionally, this study is aiming to introduce the fake news to Turkish scholars, to create a mutual terminology that can be used by them in analyzing fake news and to determine new sub-issues related to fake news.

Keywords: *fake news, traditional knowledge, qualification of the knowledge, folklore studies, oral tradition*

Giriş

Kaynağını çağımız iletişim araçlarından alan ve inanç, sağlık, siyaset ve diğer pek çok konuda insanların maruz kaldığı bilgi kirliliği son dönemde sosyal yaşamı doğrudan etkileyecek bir boyuta ulaşmıştır. Sosyal medyada, televizyonda ve hatta gazete sütunlarında sunulan ve gerçeklik iddiasında olan bilgiler, gündelik tartışmalara yansıyor keskin kenarları törpülenerek bir nevi anonimleşme sürecine girmektedir. Bu tarz bilgilerden en dikkat çeken ise, kitlesel hareketlere de sebep olan “yalan haber”dir; çünkü bu haberlerin, gerçek haberlerden daha hızlı yayıldığı bilinmektedir.¹

Batılı araştırmacılar tarafından birkaç yıldır mercek altına alınan yalan haber konusunda özellikle halk bilimcilerin yaptığı çalışmalar dikkat çekicidir. Bu hususta yapılan çalışmaların gerisinde kalmamak adına bu makalede öncelikli amaç, bir kavram olarak “yalan haber”i Türk halk bilimi alanında çalışan araştırmacılara tanıtmaktır. Çağımız insanının karşı karşıya olduğu en büyük problemlerden biri olan yalan haberin kavramsal çerçevesinin, kaynağının, üretim-tüketim aşamalarının folklor disiplini açısından tespit edilmesini esas alan bu makale; yalan haber ile anlatı geleneği arasında bir ilişki olduğu iddiasındadır. Bu ilişki bilgi üretim ortamı, bilgi üreticisi ve üretilen bilginin sunum şekillerinde kendini göstermektedir.

Bilgi üretiminden gerçekliğe giden “bilgileşim” sürecinde gerek gözlem ve deneyimi gerekse deneyselliği esas alan yollar kendi içerisinde geleneksel bir yapıya sahiptir. Halk irfanı, folklor veya halk bilgisi, bu sürecin gözlem ve deneyime dayalı anonim bilgi üretme tarafını temsil ederken, fen bilimleri ise deneysel tarafını temsil eder. Bu bilgi üretme yollarındaki geleneksel yapının tespit edilmesi ve gerçeklik ilkesinin kaybettiği değeri kazanması ise bilim insanlarının birincil görevleri arasında yer almaktadır. Bunun için makalede, gerçeklik iddiasında olan metinlerde sunulan bilginin niteliği üzerinde durulmuştur. Sonrasında, yalan haberin mahiyeti ve folklorla ilişkisi tartışılmıştır. Diğer taraftan, bilgi paylaşım ortamı ve bilginin üretim ve paylaşımını incelemeye halk bilimcinin konumunun ne olması gerektiği hususunda değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Yalan haber nedir/ ne değildir?

Yalan haber, ana hatlarıyla, sözlü kültür ortamında teşekkül eden kurmaca içerikli dedikodulardan kaynağını alan, resmi veya kurumsal haber aktarım kaynaklarında veya sosyal paylaşım sitelerinde paylaşılan haber içerikli metinler olarak tanımlanabilir. Ayrıca, bu kurumsal metinlerin yalan haber olarak değerlendirilmesi için, kasıtlı olması şarttır. Çünkü kasti olup olmaması bir haberin “yalan” ve “yanlış” olarak nitelendirilmesinde etkilidir. Konu hakkında çalışma yapan diğer araştırmacıardan farklı olarak, internet ortamında paylaşılan ve yanlış bilgilendirme amacında olan tüm paylaşımları (caps, vlog, entry gibi tüm internet girdileri) yalan haber olarak kabul ettiğimizi öncelikle belirtmeliyiz.

Konu hakkında yapılan çalışmalardan kısaca bahsederek yalan haberin tanımını yapmak ve anlam aralığını belirlemek uygun olacaktır. *Journal of American Folklore Society*'nin (JAF) “Fake News (Yalan Haber)” özel sayısında yer alan makalesinde Tom Mould yalan haberi; “kasti olarak, yanlış (false) olduğu bilindiği halde yayınlanan ve okuyucuyu yanlış yönlendiren haberler” şeklinde tanımlar. Ayrıca, hiciv amaçlı web sitelerinde yer alan fakat gerçek olup olmadığı anlaşılamayan, özellikle *Facebook* ya da *Twitter* kaynaklı haberler de bu kategoride değerlendirilebilir. Mould'a göre iletişimciler, gerçek hikâyeler olarak algılanan satirik haberleri de yalan haber olarak değerlendirirler (Mould, 2018: 372). Bunun yanı sıra, insanları yanlış yönlendirebilecek içeriğe sahip olan fakat yalan haber tanımı içerisinde yer almayan haberler de söz konusudur.

Bu hususa temas eden yazılarında Hunt Allcott ve Matthew Gentzkow, yalan habere çok benzeyen fakat yalan haber olarak değerlendirilmeyen haberleri şöyle belirlemiştir: 1. Kasti olmayan yanlışlıklar. 2. Herhangi bir gazete haberinden kaynaklanmayan dedikodular (duyumlar), 3. Komplo teorileri, 4. Gerçek olarak kabul edilmesi olasılık dışı olan hiciv (satire)

haberleri, 5. Politikacıların yalan söylevleri, 6. Yanlı veya yanıltıcı fakat bütünüyle sahte (yalan) olmayan haberler (Allcott & Gentzkow, 2017: 214; Mould, 2018: 372-373).

Allcott ve Gentzkow'un yalan haber hakkındaki tespitlerine katılmakla birlikte, yaptıkları sınıflandırmada yalnızca haberlerin ortaya çıkış süreçlerini esas aldıklarını ifade edebiliriz. Ancak, yalan haberin kaynağı kadar dolaşıma girme süreci de onun niteliği üzerinde etkilidir. Söz gelimi, politikacıların söylemlerinde yer alan yalan unsurlar halk nezdinde karşılık bulup paylaşımına girerek bir yalan haber hüviyetine bürünebilir. Benzer durum, mizah içerikli yalan haberlerde de geçerlidir. Ayrıca, herhangi bir gazetede yayımlanmasa bile, sosyal medyada dolaşıma giren haber içerikli bir paylaşımı da, gerçeği yansıtmıyorsa, yalan haber olarak belirlememiz gerekir; çünkü bu paylaşımlar insanlar tarafından bir haber olarak kabul edilmektedir.

Bilgisayar teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak yalan haber üretme şekilleri de değişmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan bir diğer yalan haber üretme şekli ise, bir fotoğrafa müdahalede bulunulması veya yanlış bir açıdan çekilmiş fotoğraflar üzerine metinler kurgulanmasıdır. Bunun yanı sıra, ünlülerin ölümüyle ilgili yapılan haberlerden kasıtlı olanları da yalan haber olarak değerlendirilmektedir. Ancak, *Collins Dictionary* bu haber türünün kasti olarak yalan olduğunu iddia etmez. Bu haberlerin “yanlış (false), oldukça sansasyonel, haber kisvesi altında yayılan bilgi” olduğunu iddia eder (Winick, 2018: 392). Dolayısıyla, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bir haberi yalan haber olarak etiketleyen en temel belirleyici, o haberin kasıtlı olarak oluşturulmasıdır. Nitekim konu üzerine çalışma yapan bilim insanları, yalan haberlerin üretim-aktarımı ve içeriği hakkında farklı görüşlere sahip olsa da, (bkz. Winick, 2018; Kitta, 2018; Mould, 2018; Pandır vd., 2015; Sunata ve Yıldız, 2018; Taş ve Taş, 2018; Uluk 2018) bu araştırmacıların mutabık olduğu nokta, bilinçli bir şekilde insanları yanlış bilgilendiren haberlerin, yalan haber olarak değerlendirilmesidir.

Yalan haber kavramının adlandırılmasında da farklı görüşler mevcuttur. Whitney Phillips, *Culture Digitally* dergisindeki makalesinde yalan haber yerine “folklorik haber (folkloric news)” ya da “halk haberi (folk news)” terimlerini önermiştir –ki bu terim daha sonra *New York Magazine* yazarı Jesse Signal tarafından kullanılmıştır (Winick, 2018: 392). Halk ve folklor kavramlarının anlamlarını göz ardı eden bu adlandırma; mit ve efsane gibi inanç temelli anlatımları “yalan” ve “uydurma” olarak değerlendiren bir bakış açısının ürünüdür. Bu nedenle, yalan haberlerin “folk news” veya “folkloric news” olarak değerlendirilmesinin, halk bilimciler tarafından kabul görmesi söz konusu olamaz. Çünkü bu durum, folklor disiplininin kuruluş ve gelişme süreciyle çelişmektedir. Bir folklorcunun mit, efsane veya herhangi bir halk bilgisi ürününü gerçeklikten kopuk olarak değerlendirmesi beklenemez. Aksine, halk bilgisi ürünleri –türü ne olursa olsun- toplumda karşılığı olan gerçek unsurların artistik/kurgusal sunumundan başka bir şey değildir. Kurgusallık (fictionality) ise, doğrudan yalanı ifade etmez; çünkü her ne kadar yalanın varlık sebebi kurgusallık olsa da gerçeği yansıtan kurgusal metinlerin varlığı yadsınamaz -ki türü ne olursa olsun tüm metinler kurgusaldır.

Yalan haberlere serpilme ve yayılma fırsatı veren en etkili unsur ise, internet ortamıdır; çünkü sosyal medyada paylaşımına giren yalan haberler, sosyal medya kullanıcılarının kendi sahip oldukları siyasi görüşü veya dini inancı teyit etmek amacıyla hizmet etmektedir. Bu nedenle, kendi görüşüne uygun bir haber içerikli paylaşımın muhatap olan şahıslar bunlara kolayca inanabilir ve bu haberleri paylaşımına sokmakta cesur davranabilir (bkz. Uluk, 2018;

Dyrud, 2018: 186). Ayrıca, internet ortamının kullanıcılarına sunduğu bilgi paylaşımı kolaylığı, yalan haberlerin yayılması ve dünya genelinde büyük bir sorun olarak ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerdendir.

Tüm bu özellikleriyle yalan haber, iletişime dayalı unsurları bir çalışma alanı olarak belirleyen disiplinlerin gündeminde yer tutan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, öncelikle temelde bir bilgi üretme biçimi olan “yalan haber” odağımızda olmak kaydıyla, bilginin gelenekselliği ve gerçekliği arasındaki ilişkiyi tartışmak uygun olacaktır.

2. Geleneksellik ve gerçeklik ilişkisi bağlamında bilginin niteliği

Gerçeği meydana getiren olgu ve ilkelerin ürünü olan bilgi, üreticisi olan insanın iletişim kurma şekline bağlı olarak sürekli bir değişim içerisinde olmuştur. Bu değişim, yalnızca gerçeğin bizatihi kendisinde değil, gerçeğe ulaşmaya çalışan insanın bilgi üretme şeklinde de meydana gelmiştir. Örneğin; yeryüzündeki dağların oluşumunu Erlik Han’ın ağzındaki toprağı tükürmesi ile açıklayan Altay Yaratılış Miti’ndeki oluşuma dair bu bilgi henüz pozitif bilimle tanışmamış insanlar için gerçeğin bizatihi kendisi idi. İnsanların, bilgi üretme şeklini değiştirerek, dağların fayların yükselmesi (ve yerkürenin diğer hareketleri) ile oluştuğunu ortaya koyması ile birlikte söz konusu mitte sunulan bilgi gerçeklik iddiasını kaybederek sembolik bir boyutta varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Peki, bu mitin gerçek olarak algılanmasını sağlayan sebepler neydi? Bu soruya cevap vermek oldukça zordur; ancak insanın gerçeğe ulaşmada kullandığı yöntem, araç ve gereçlerin değişiminin, bu bilginin artık gerçekliğini yitirmesine yol açtığını iddia edebiliriz. Bu durum, bir bilginin gerçekliği temsil etme iddiasının ya da kabiliyetinin, o bilginin niteliğini belirlediğini göstermektedir.

Bir bilginin gerçekle olan ilişkisi, onun niteliğini belirler. Söz konusu yalan haber olduğunda bilginin niteliği büyük önem arz eder; çünkü bu nitelik onun “yalan” haber olarak değerlendirilmesinin sebebidir. Ancak bu nitelik, yalan da olsa bir haberin (bilginin) gerçek olarak algılanmasına engel değildir. Yalan haberlerin gerçek olarak algılanması ise, bu haberlerin anlatı geleneği ile örtüşmesine paralel olarak artar ya da azalır. Daha açık bir ifadeyle; yalan haberlerin oluşum-aktarım ortamı ile biçim ve içerik özelliklerindeki “geleneksellik”, bu haberlerde sunulan bilginin gerçekçi bir nitelik kazanmasını sağlar.

Burada, değerlendirmelerimize geçmeden önce, şunu belirtmeliyiz; makale içerisinde kullandığımız “yeni metinler” ve “sosyal medyada paylaşılan metinler” ifadeleri ile internet ortamında paylaşılan tüm içerikleri kastetmekteyiz. Bu içerikler henüz tam olarak bir tür tasnifine tabi tutulmadıkları için, böylesi bir kullanım tercih edilmiştir.

2.1. Bilgi aktarıcısı ve aktarım ortamının gerçeklik algısı yaratmadaki rolü

Bir bilginin güvenilirliği ile, o bilgiyi kullanıma sokan (üreten/paylaşan) kaynak arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu bağlamda, bilgi kaynağının sadece gözlem-deneyim ve bilgi aktarıcısının kendisine kutsiyet atfedilen kişiler olduğu çağlarda oluşturulan mitlere inanılması ile, çağımızda temsil kabiliyeti olan kişilerin oluşturduğu haber nitelikli olduğu iddia edilen anlatılara inanılması arasında ne tür bir farkın olduğu sorusu cevaplanmaya muhtaçtır. Bilginin aktarımındaki evrimi inceleyen Walter J. Ong’un (2007) “birincil sözlü kültür ortamı” olarak

adlandırdığı, yazıyla tanışmamış toplumların kültürel aktarım ortamı ile, “teknolojik kültür ortamı” olarak adlandırdığı çağımız kültürel aktarım ortamı arasında, paylaşılan bilginin gerçek olarak algılanması açısından çok fazla bir fark yoktur. Hatta çağımız iletişim araçlarının bilgi paylaşımını büyük ölçüde hızlandırması göz önünde bulundurulursa, birincil sözlü kültür ortamında sınırlı bir kaynaktan çıkan bilginin, -içinde bulunduğumuz kültür ortamında sınırsız kaynaktan üretilen bilgiye kıyasla- daha saf olduğunu iddia etmek mümkündür.

Çağımızı gerçeklik ilkesini tamamen kaybetmiş bir simülkarlar dünyası olarak gören ve “simülasyon teorisi”ni ortaya atan sosyolog Jean Baudrillard (2010) daha internet hayatımıza girmeden, bir simülasyon dünyasında yaşadığımızı iddia etmiş ve internet ortamında üretilen sınırsız bilginin yarattığı simülasyon dünyasına şahit olmadan bu teoriyi ortaya atmıştı. Halen hayatta olup, simülasyon teorisini günümüzde kurgulamış olsaydı, muhtemelen, elinde sınırsız sayıda örnek bulacaktı. Bu noktada, bilgiyi paylaşan kişinin kimliği ve paylaşım ortamının, gerçeklik algısı yaratması hususuna tekrar dönecek olursak; sözü kullanan kişinin kimliğinin ve kullanım bağlamının, toplumların gelişim süreci içerisinde olumsuz bir seyir izlediğini ve günümüz internet ortamının bu durumu içinden çıkılmaz bir hale getirdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.²

Öte yandan; Walter Ong, içinde bulunduğumuz kültürel aktarım ortamını; varlığı yazı ve matbaa teknolojilerine dayanan telefon, radyo ve televizyona özgü bir elektronik kültür ortamı, yani “ikincil sözlü kültür” ortamı olarak değerlendirir (2007: 15). Bu çağın kültürel aktarım ortamı ile yazıyla henüz tanışmamış bir toplumsal yapıdaki aktarım ortamı, bilgi aktarım yöntemi açısından benzerdir. Her ne kadar internet ortamında paylaşılan bir metin, yazı esasına dayalı olarak oluşturulmuş olsa da, internet ortamının interaktif yapısı, onu yazılı kültür ortamından ayırır. Bir başka ifadeyle; modern iletişim teknolojilerinin henüz icat edilmediği ve yazılı/basılı belgeye dayalı bilgilerin aktarımının esas olduğu bir çağdan farklı olarak, içinde bulunduğumuz elektronik çağda söz, tıpkı birincil sözlü kültür ortamında olduğu gibi, interaktif bir iletişim aracı olarak varlığını devam ettirmektedir (bkz. Ersoy, 2012). Çünkü internet ortamında (bilhassa sosyal paylaşım sitelerinde) üretilen metinler, anında okura ulaşmakta ve okur/internet kullanıcısı metne karşı tutumunu anında paylaşabilmektedir. Bu durum, söz gelimi, bir halk hikayesini icra eden âşıkla, onun dinleyicileri arasındaki ilişkiye benzerdir. Geleneksel bir halk anlatısı icrasında bulunan anlatıcı (âşık), dinleyici (halk) ve anlatım ortamı (kahvehane) gibi unsurlar boyut değiştirerek; anlatıcı (influencer, sosyal medya fenomeni, youtuber vb.), dinleyici (sosyal medya kullanıcısı) ve anlatım ortamına (belirli web siteleri) dönüşmüştür. Burada şu hususun altını çizerek belirtmekte fayda vardır: Günümüzde geleneksel anlatımlar ve bunların icra ortamları halen varlığını devam ettirmektedir. Ancak bunun yanı sıra internet de bir kültürel aktarım ortamı için gerekli olan bu üç unsuru sunmaktadır.

Böylesi bir kültürel aktarım ortamında üretilen yeni nesil metinlerde, tıpkı sözlü kültür verimlerinde olduğu gibi, kalıplar/kalıp ifadeler ve popüler temalar ön plana çıkmaktadır. Kalıp ifadeler ve popüler temalar ise, siyasi görüş, dini inanç ve cinsiyet tercihi gibi bireysel eğilimlere dayalı bir şekilde zıt kutuplu olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla, aynı görüşe sahip kişiler, gündemde olan konular hakkında ortak kalıp ifadelerle dayalı metinleri paylaşma sokarken, bu görüşün karşısında yer alan grup, tam tersi bir söylem geliştirerek, karşıt kalıplara sahip paylaşımlarda bulunmayı tercih etmektedir. Bu durumu örneklendirecek olursak; Suriyeli sığınmacılarla ilgili, özellikle internet ortamında ve haber sitelerinin internet

sayfalarında çokça paylaşılan haberlerin içeriğine bakıldığında; mevcut hükümetin siyasi eğilimine yakın haber sitelerinin Suriyeli sığınmacılarla ilgili olumsuz haber yaptıkları görülürken, hükümete muhalif haber kaynaklarının eleştirel haber yaptıkları görülmektedir (bkz. Pandır vd., 2015). Bu haberler ve haberlerin etkisi altında oluşturulan kişisel görüşler ise, yine siyasi eğilimlere göre sosyal medyanın çeşitli platformlarında paylaşım imkanı bulmaktadır.³ Bu metinlerin sosyal medya ortamında paylaşılması, tıpkı birincil sözlü kültür ortamında dinlenen bir destanın, mitin veya efsanenin; amatör bir anlatıcı tarafından, etrafındaki insanlara nakledilmesine benzemektedir. Paylaşılan metin ise, her iki kültürel aktarım ortamında aynı hüviyete sahiptir: Gerçekliğin kurgusal hali...

Birincil sözlü kültür ortamından farklı olarak içinde bulunduğumuz elektronik kültür ortamında türü ne olursa olsun üretilen bir metin üzerine, onunla muhatap olan insanların uzunca düşünmesi görece kısıtlıdır. İletişimciler tarafından yeni medyanın özellikleri olarak belirlenen *dijitallik*, *etkileşimsellik*, *hipermetinsellik*, *yayılm* ve *sanallık* (bkz. Binark, 2010; Uluk, 2018: 51-85) gibi bağlamlarda değerlendirilen bu durum, bir alıcıyı aynı konudaki farklı kanallara yönlendirme ve böylece alıcının sınırsız sayıdaki metinle interaktif olarak muhatap olmasına imkan verir ya da yol açar. Bu da, insanların sosyal medya aracılığıyla haberdar olduğu belirli bir konu hakkında uzun süre düşünmesine engel olur. Dolayısıyla, elektronik kültür ortamında kısa sürede anonimleşen ve doğru olarak kabul edilen metin aynı hızla, gündeme bağlı olarak unutulmaktadır. Bu durum şöyle açıklanabilir; uzun gözlem ve deneyimler neticesinde ve yine uzun estetikleştirme süreçleri içerisinde üretilmelerine paralel olarak geleneksel halk bilgisi ürünleri uzun bir zaman boyunca varlığını devam ettirmektedir. Sosyal medyada oluşturulan metinler ise hem bilginin üretimi hem de tüketimi açısından, bu durumun kısaltılmış hali gibidir. Yani bilgi ne kadar kısa sürede üretilip anonimleşiyorsa bir o kadar kısa sürede de unutulmaktadır. Bu husus, “popülerleşme”, “kitle kültürü” ve “tüketim nesnesi” gibi anahtar kelimeler etrafında ayrıntılı olarak ele alınmaya muhtaçtır.

Böylesi bir bilgi aktarım ortamının gelişim sürecinde etkili olan bir diğer unsur ise yeni bilgi aktarıcısı kimlikleridir. Paylaşımında buldukları sosyal medya platformuna göre; *Youtube*, *Facebook*, *Twitter fenomen* ya da *Influencer* gibi adlarla anılan bu yeni nesil icracılar veya anonim sosyal medya hesapları, bir taraftan kendi hazırladıkları içerikleri (caps, video, vlog, fotoğraf vb.) paylaşıırken diğer taraftan başkaları tarafından üretilen içerikleri/metinleri dolaşıma sokmaktadır. Yeni nesil icracıları ön plana çıkaran ve onları meşhur yapan ise, kendi içeriklerini paylaştıkları platformlardaki takipçi ve beğeni sayılarıdır. Takipçiler, yeni nesil icracılarla anında iletişim kurabilmekte ve onların ürettikleri metinleri anında paylaşabilmektedirler. Yeni nesil icracılar, ayrıca, kendi isimlerini kullanıcı adı olarak kullanabildikleri gibi kendilerine takma adlar da seçerek bir nevi “markalaşma/kurumsallaşma” girişiminde bulunurlar.

Sosyal medya ve internet ortamında sadece bilgi değil, bilgiyi üretenin de gerçek olması söz konusudur. Bu ortamdaki en yeni bilgi aktarıcıları ise “sosyal botlar (socialbots)”dır. Bu hususa makalelerinde yer veren Oğuzhan Taş ve Tuğba Taş, sosyal botları bir bilgisayar yazılımı tarafından kontrol edilen ve otomatik mesaj üretebilen sosyal medya hesapları olduklarını aktarırlar. Ayrıca bu bilgi aktarıcılarının bazıları yalan haber üretip yaymak amacıyla özel olarak da tasarlanmaktadır. Teknolojik bakımdan giderek sofistike bir nitelik kazandırılan botlar, tıpkı gerçek kişiler gibi içerik üretebildikleri ve interaktif özellikler sergileyebil-

dikleri için onları gerçek kişilerden ayırmak oldukça güçtür. Bu haliyle sosyal botlar oldukça büyük bir etki oranına sahiptirler. Öyle ki, bu konuda yapılan araştırmalar, sosyal botların 2016 ABD başkanlık seçimlerinin çevrimiçi tartışmalarını büyük ölçüde çarpıttığını göstermiştir (Shu, 2017: 25; Ferrara, 2016: 99'dan akt. Taş ve Taş, 2018: 196).

Yeni nesil icracılar ve yeni nesil kültürel aktarım ortamı hakkında verdiğimiz bilgiler ve yapılan çalışmalar sosyal medya kanalıyla üretilip paylaşılan bilgilerin de –bilgi aktarıcısı ve aktarım ortamı bağlamında- aslında bir “gelenek” dahilinde şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla, toplumların kültürel yaşamlarının büyük kısmını oluşturan sözlü verimlerin ve bu verimlerin içinde oluştuğu geleneksel dokunun, yeni kültür ortamına (internet ortamı) adapte olarak varlığını devam ettirdiğini ifade edebiliriz. Nitekim kültürel dokuyu oluşturan temel işlevlerin hiçbir zaman kaybolmayacağı, ancak güncellenerek varlığını sürdüreceği halk bilimcilerin genel kabullerinden biridir. Bu noktada, “Böylesi bir sözlü kültür üretim ve aktarım ortamında üretilen metinlerin iç özellikleri, onların gerçek olarak algılanmasında ne kadar etkilidir?” sorusuna cevap arayarak tartışmamızı devam ettirebiliriz.

2.2. Geleneksel anlatı kalıplarının gerçeklik algısı yaratmadaki rolü

Sözlü halk bilgisi ürünlerinin “doku”su, öncelikle onların dil ile ilgili özelliklerini ifade eder. Yani, çoğu türde doku, belirli fonemlerin ve morfemlerin içinde yer aldığı dildir (Dundes, 1998: 108). Dokuya ait bu tanımdan hareketle, “geleneksel doku” kavramıyla şunu kastetmekteyiz: bir topluma ait sözlü ve yazılı ürünlerde gözlemlenen ve bir süreklilik içerisinde olan yani tekrarlanan; bu haliyle bir metni okuyucu/dinleyici için tanınır kılan dile, biçime, yapıya ve içeriğe dair unsurlar bütünüdür. Yalan haberler özelinde geleneksel doku kavramı büyük bir öneme sahiptir; çünkü böylesi bir doku içerisinde sunulan metinlerin toplum nezdinde bir karşılığı olmaktadır. Bu nedenle, geleneksel dokuya sahip olmayan, yani tanınır olmayan metinlerin genel kabul görmesinin veya anonimleşmesinin oldukça zor olduğunu iddia edebiliriz.

Geleneksel doku, ayrıca, tür özelliği göstermeyen tüm söylemlerle (gündelik konuşma, selamlaşma, tür özelliği taşımayan şakalar gibi) sistemli türlerin birleşimi neticesinde ortaya çıkan tanıdık yapıdır. Bakhtin, “söylem türleri” hakkında kaleme aldığı makalesinde (1986), söylem türlerini “birincil” ve “ikincil” olmak üzere ikiye ayırır. Bakhtin için birincil söylem türleri, “tek kelimelik cevaplar, tebrikler, vedalar, selamlamalar ve arkadaşlarla özel görüşmeler” gibi günlük konuşmadır. İkincil veya karmaşık söylem türleri, oldukça sistemli bir kültürel iletişimde gelişir; genellikle yazılır ve “gerçeklik” bağlamından çıkarılır. “Romanlar, dramalar, her türlü bilimsel araştırma vb.” bu grupta yer alır. Tarihsel oluşumlar olarak ikincil türler, “birincil söylem türlerini” yeniden birleştirme, emme ve sindirme eğilimindedir. (1986: 62). Bu bakış açısıyla, yalan haberleri –ki sistemli bir yapıda oldukları için, onları ikinci gruba dahil edebiliriz- insanların gündelik hayattaki systemsiz söylemlerinin kurgulandığı yeni türler olarak kabul edebiliriz. Ayrıca bu durumu, yalan haberlerde sunulan kurgusal (fictive) dünyanın gerçek olarak kabul görmesinin sebeplerinden biri olarak görebiliriz. Çünkü, okuyucu/dinleyicilerin kendilerine bir tür (yalan haber) olarak sunulan metinlerde, gündelik konuşmalarında yer alan kalıp ifadeleri bulmaları, yalan haberleri onlar için tanınır kılmaktadır.

Gündelik hayattaki söylemler, içerik ve biçim özellikleriyle yalan haberler içerisinde eriyerek yer alsada, insanların bunları bilinçli ya da bilinçsiz olarak fark etmeleri gayet mümkündür. Bu içerik ve biçim özellikleri ise, üslup/tarzı (style) işaret eder. Bakhtin'in ifadesiyle üslubun olduğu yerde tür vardır. Üslubun bir türden başka türe taşınması, yalnızca üslubun fark edilme/ duyulma yolunu değiştirmez, aynı zamanda türün doğal olmayan koşulları altında onu ihlal eder ve bu türü değiştirir (1986; 66).

Dorothy Noyes, gelenek ve estetik üzerine yazdığı makalesinde (2014) benzer bir hususa dikkat çeker. Noyes'e göre, biçim öncelikle mesajların bir yığın içerisindeki direnme şeklidir. Biçim, çerçeveleyici araçlardan müteşekkildir; içsel omurganın bazı unsurlarıyla bir arada tutulur; onun anlam dünyasını gösteren bir dil dizgesinde, stilistik ve semiyotik ayrıntılarıyla açıklanır. Bu boyutların karşılıklı etkileşimi yeni metin veya eserlerin üretimine, tanınırlığına ve yorumuna olanak sağlayan "tür"ün temelidir. İlk icra ortamının ötesindeki aktarımlar bağlamında eserler, yeniden yaratılırlar ve adapte edilirler; fakat biçim kendi gücünü beraberinde taşır. Zaman ve boşluktaki biçimin bu serüveni, bizim gelenek olarak üzerine çalıştığımız yapıdır (Noyes, 2014, 130).⁴ Verdiği bilgilerden Noyes'in biçimi bir icra konsepti olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Bu konsept ise şu şekilde işler, içerik açısından yeni unsurlar kazanan yeni metinler her dönemde oluşturulur ve farklı tür adlarıyla etiketlenirler. Ancak, geleneğin belirlediği ana çerçeve (geleneksel doku) her metinde kendini hissettirir. Dolayısıyla, dağınık haldeki bilgi yığınının daha önceden toplum tarafından belirlenmiş kalıplarla sunulmasının, onun genel kabul görmesinde etkili olduğunu iddia edebiliriz. Çünkü bilindik bir kalıpla sunulan bilgi, geleneksel bir hüviyete sahip olur. Gelenek ise, genel kabul gören üretim tarzıdır.

Klasik biçimci bakış açısı, metnin tarihselliği veya oluşturulduğu bağlamsal özelliklerden bağımsız, metin merkezli bir anlamlar dünyası sunar.⁵ İçinde bulunduğumuz kültürel aktarım ortamında gündem çok hızlı değiştiği için, metni okuyan/dinleyen insanlar yalnızca metnin sunduğu anlamlar dünyasına yönelirler. Bu nedenle bir halk bilgisi ürününde, bir sosyal medya paylaşımında veya bir haber metninde verilmek istenen mesaj, geleneksel biçimle örtüşmesiyle aynı oranda mana kazanır ve gerçek olarak algılanır; çünkü bu kurgusal yapı okuyucu için tanıdaktır. Okuyucu/dinleyici bu kurgusal yapıyı zaten kendi oluşturmuştur. Bunu bir örnekle açıklayacak olursak: Suriyeli sığınmacıların Türk bir doktoru darp ettiğini konu edinen bir haber metninin⁶ okuyucu nezdindeki manası, yalnızca sunulan metinde verilen bilgiyle sınırlıdır. Bu haber, okuyucuyla buluştuğunda okuyucu böyle bir olayın olup olmayacağı ile ilgili yan verileri (bağlamsal özellikleri) göz önünde bulundurmaz. Bunun yerine metni bir karakter ve olaylar bütünü olarak kendi içinde değerlendirir; çünkü bu metni başka bir formda (gündelik konuşmada) kendisi zaten oluşturmuştur ya da duymuştur. Haberde sunulan tanıdık yapı okuyucu/dinleyiciyle buluştuğunda mana; yani "Suriyeli sığınmacılar yerel insanlardan birine zarar verdi" gerçeği ortaya çıkar. Üstelik ortaya çıkan bu gerçeklik okurun siyasi görüşünden de bağımsız işleyebilir.

Haber metinlerinin ve sosyal medya içeriklerinin kompozisyonuna bakıldığında da bunların geleneksel yaratım kompozisyonuyla örtüştüğü görülür. Bu kompozisyonunda habere konu karakterlerin tanıtımı, gerçekleşen olay, olayın nelere sebebiyet verdiği içeriklerine sahip epizotlar art arda sıralanır. Bu epizotlarda dikkat çeken husus, karakterlerin tanıtımı kısmında, yeni icracıların tıpkı bir profesyonel halk anlatıcısı gibi tavır sergilemesidir. Buna

benzer ortak unsurlar, yalan haber ile geleneksel anlatmalardaki ortak anlatım unsurlarını ele alan müstakil bir çalışma ile daha ayrıntılı şekilde ortaya konulabilir.

Yalan haber tam olarak böylesi bir üretim-aktarım ortamından kaynaklanır ve gerçeklik ilkesinin belirsizleştiği hakikat ötesi (post-truth) çağda kendisine sağlam bir yer edinir. Peki, halk bilimciler olarak bizlerin böylesi bir kültürel aktarım sürecinde nasıl bir tutum içerisinde olması gerekir? Bu soruya cevap vermek için yalan haber kavramının anlam aralığının belirlenmesi gereklidir. Böylece halk bilimi disiplininin yalan haber hakkında neden ve nasıl bilimsel bilgi üretmesi gerektiği hakkında tutarlı değerlendirmelerde bulunabiliriz.

3. Folklor ve yalan haber/ folklorlarda yalan haber

Yalan haber, son yıllarda bir araştırma alanı olarak dünyanın farklı yerlerindeki halk bilimcilerin ilgisini çekmektedir. Şimdiye kadar genellikle iletişim alanındaki bilim insanlarının üzerine eğildiği yalan haber konusu, özellikle Amerika Başkanı Donald Trump tarafından 2016 yılındaki bir basın toplantısında gündeme getirildikten sonra ana akım medyanın etkisiyle dünyanın farklı bölgelerine kolayca ulaşmıştır. Yalan haber hakkında oluşan bu yeni farkındalık, konuya ilişkin akademik çalışmalar yapılması için bir zemin hazırlamıştır. Yeni bir çalışma alanı olarak folklorcuların da dikkatini çeken yalan haber konusunda özellikle makale boyutunda çalışmalar ortaya konulmuştur. Batılı halk bilimciler tarafından yapılan az sayıdaki çalışmada, yeni bir çalışma alanı olarak kabul edilen yalan haberle ilgili terminoloji ve araştırma yöntemi belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu çalışmalarda genellikle efsane (özellikle memorat, ünlülerin ölüm haberi hakkındaki efsaneler) ve mizahi halk bilgisi ürünleri [ironik türler, kandırmaca (trolling) gibi] örneklem olarak kullanılmıştır.

Yalan haber hakkında halk bilimciler tarafından yapılan çalışmalar; “Halk biliminin inceleme alanı nedir?” sorusunu tekrar gündeme getirecek mahiyettedir. Halk biliminin bir disiplin olarak ortaya çıkışından itibaren süregelen tür temelli çalışma eğilimi, böylesi bir sorunun akıllara gelmesinde etkilidir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, salt metin merkezli bakış açısından kurtulup bağlam/icra (performans) merkezli bir bakış açısının halk bilimi çalışmalarında yerleşmeye başlaması da tür çalışmalarının konumunu sarsmaya yetmemiştir. Bu noktada; “Halk bilimsel bilginin yeni aktarım kanalları ve bilginin bizatıhi kendisi bir halk bilimci için çalışma alanı olarak belirlenebilir mi?” sorusuna verilecek cevaplar, alanın geleceği hakkında önemli bazı tartışmaları gündeme getirmeye gebedir.

Halk bilimi disiplininin inceleme alanı ve yöntemleri hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardaki tartışmaların ortak noktası, halk biliminin insanlar tarafından üretilen ve bu haliyle “kültürel” olarak etiketlenen her türlü halk bilgisi ürününü kendine has yöntemlerle incelemesidir. Yalan haber özelinde halk biliminin inceleme alanıyla ilgili ise şunları ifade edebiliriz: yalan haberi ortaya çıkaran unsurlar anlatıcı (haber kaynağı), dinleyici (haberle muhatap olanlar) ve metindir (haber metni). Bu metinlerde de kompozisyon, söz sanatları ve diğer üslup özellikleri gibi sanatsal kaygılar söz konusudur. Ayrıca, iletişim sürecine giren yalan haber “inanç”la ve anonimleşmeyle ilişkilendirilir. Tüm bu üretim, aktarım ve işlev özellikleriyle yalan haber, halk bilimcilerin çalışma alanı olan halk bilgisi ürünlerinden farklı değildir.

Ayrıca yalan haberler, yaratıcısından ayrılarak dijital, görsel, yazılı ve sözlü olarak dünyayla buluştuğunda halk bilimcilerin yıllardır üzerine çalıştıkları efsane, dedikodu, şaka, inanç temelli diğer anlatımlar ve şarkılar gibi türleri taklit ederek veya yansıtarak şekillenir ve anlamları çeşitlenir (Kitta, 2018: 405). Dolayısıyla yalan haber hem üretim-aktarım açısından hem de metin özellikleri bakımından halk bilimciler tarafından ele alınmaya muhtaç bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Öte yandan yalan haberi bir tür olarak değil de, 21. yüzyılın kendine has iletişim ağları içerisinde oluşan yeni bir inanç sistemi olarak değerlendirmek de mümkündür. Çalışmasında bu hususa değinen Kitta (2018), yalan haberlerin bir inanç sistemi olarak ele alınabileceğini iddia eder. Kitta'ya göre, yalan haber ve alternatif gerçeklikleri göz önünde bulundurmamak, bizi inanç kavramının ana/büyük anlamına yönlendirir. Folklor formlarının pek çoğu birden fazla türle kesinlikle kesiştiği için böylesi bir karmaşık yapılar bütünü analiz ederken yalan haberleri bir inanç sistemi olarak kabul etmek, onu tartışmaya açmak için uygun bir yol olabilir. Genellikle tek başına bulunan, bazen varyantları da ortaya çıkan yalan haber hikayeleri, aynı zamanda halihazırdaki yerleşik inançları ifade ederler ve insanlar onları paylaşır. Çünkü bu hikayeler insanların yerleşik inanç sistemlerine zaten uymaktadır, insanlar gerçekten bunlara inanırlar ya da bu haberler önyargı teyidinde uygun bir formda inanılabilir görünmektedir (Kitta, 2018: 409). Bu haliyle yalan haber metinleri; belirli bir siyasi anlayış, din veya kurum ve şahıslar etrafında oluşan inançları yansıttıkları için ve bu inançların insan hayatında doğrudan etkisi gözlemlendiği için elektronik kültürel aktarım ortamında oluşturulan inanç temelli metinler olarak değerlendirilebilir.

Tüm bunların ötesinde, halk bilgisi ürünlerinde simgelerle, metaforlarla veya doğrudan ifadelerle yer alan toplumsal bakış açısını tespit edebilmek bir halk bilimcinin en temel becerisidir. Güncel siyasette, şehir planlamasında ya da toplumun gündelik hayatını düzenleme iddiasında olan tüm uygulamalarda toplumsal bakış açısı veya daha doğru bir ifadeyle “kamuyu” görüşü büyük oranda etkiliyken, bu uygulamaların kültürel arka planını analiz etme noktasında yetkin olan halk bilimcilerin, kendini bu bakış açılarından dışı vurmaktan soyutlanması beklenemez. Bu nedenlerden dolayı, şu anda dünya düzeyinde üstesinden gelinemeyen bir sorun olarak bilim insanlarının karşısında duran yalan haber olgusuna halk bilimi disiplinin nasıl yaklaşması gerektiği ve nasıl bir inceleme yöntemi kullanılacağı belirlenmesi gerekmektedir. Yalan haberlerin dünya ölçeğinde neden olduğu sorunlar göz önünde bulundurulduğunda⁷, bu gerekliliğin ne kadar elzem bir durum arz ettiği daha iyi anlaşılacaktır.

Sonuç

Çağımızda insanlar arası iletişimin çoğunlukla elektronik kültür ortamında gerçekleştiğini bilmekteyiz. Bu yeni iletişim ağının varlığı, nesiller arası kültürel aktarımların da artık bu yeni kültürel aktarım ortamında yapıldığının ve yapılacağına göstergesidir. Ancak yeni kültürel aktarım ortamının bilgi paylaşımındaki hızı, paylaşılan bilgilerin doğruluğunu veya yanlışlığını sorgulamayı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, hızlı bir şekilde anonimleşen ve bir o kadar hızlı şekilde unutulmuş bilgilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Fakat bu bilgiler haber nitelikli olduklarında, toplumsal olaylara neden olabilmekte ya da kamunun yanlış bir şekilde yönlendirilmesine yol açmaktadır. Bu hızlı anonimleşme sürecini eş zamanlı olarak tahlil etmek ise 21. yüzyılda halk bilimcilerin öncelikli görevlerinden biri olmalıdır. Bu nedenle, özellikle, internet folkloru ve internet ortamında üretilen yeni metinler

hakkındaki çalışmaların sayıları artırılmalıdır; çünkü folklorun ana malzemesi olan kültürel verimler büyük oranda internet ortamında da yaratılmaya ve aktarılmaya başlamıştır.

Halk bilimi disiplininin mevcut teori ve yöntemleri, yalan haberi tüm yönleriyle ele almak için gerekli olan arka plana sahiptir. Çünkü yalan haber konusunu inceleyen diğer disiplinlerden farklı olarak folklorun bir metnin hem iç dinamiklerini hem de metnin içerisinde olduğu iletişimsel unsurları tahlil etmede kullandığı yöntemler, yalan haberi çok boyutlu incelemek için bize olanak sağlar.

İletişim ağlarının son yirmi yıllık gelişim süreci, yakın gelecekte folklorun inceleme alanına dahil edilen kültürel verimlerin büyük ölçüde internet ortamında gelişeceğini göstermektedir. Bu nedenle, evrensel bilimin gerisinde kalmamak için, gerek yönetsel gerekse teorik açıdan “internette vücut bulan folklor” a yönelmemiz gerekmektedir. Çalışmamızı hazırlarken karşılaştığımız yerli literatür eksikliği; halk bilimi-internet ilişkisinin ve halk bilgisinin yeni oluşum-aktarım ortamlarının halk bilimcilerin gündeminde çok fazla yer almadığını göstermektedir. Bu ilişkiyi, bilhassa içinde yaşadığımız çağda inşa etmek hem disiplinin geleceği hem de pratik işlevselliği açısından önemlidir.

Bu noktada, bir halk bilimci olarak, “Yalan haber bir tür müdür, yoksa değil midir?” sorusu, kanaatimce ikincil bir öneme sahiptir. Yine de, yalan haberin, tür tanımının geniş yelpazesi altında yer alabileceğini ifade etmek mümkündür. Birincil öneme sahip olan soru; “İnternet ortamında belirli kalıplar dahilinde üretilen yeni metinlerin arka planında hangi kültürel unsurlar vardır?” olmalıdır. Çünkü ancak böylesi bir sorgulama ile halk bilimi çalışmaları güncel olanı yakalayabilir. Güncel olanın takip edilmesi ve bunun geçmişle ilişkisinin kurulması ise, halk bilimi çalışmalarının süreklilik kazanmasını sağlayarak ulusal ve/veya uluslararası ölçekte önemini vurgulayacaktır.

Notlar

- 1 bkz. Resnick, 2018; Langin, 2018; Çavuş, 2018.
- 2 Bu tespit, biraz daha izah edilmeye muhtaçtır. Sözün Düşüşü adlı kitabında Jacques Ellul (2012) şunları ifade eder; “*Söz alanlarının imajlar tarafından istilası, rollerin değişmesiyle ve egemenlikle sonuçlanır ve bu da bizi modern gerçekliğimizin başka bir özelliğine götürür; sözün düşüşüne.* (197).” Sözün değerinin -veya daha açık bir ifadeyle, söze olan güvenin- giderek azalması, üretilen bilginin güvenilirliği noktasında telafi edilemez bir soruna sebep olmaktadır. Çünkü başlangıç aşamasında, birincil sözlü kültür ortamında ve yazılı kültür ortamındaki sistemli bilgi üretimi (skolastizm olarak düşünülebilir), bağlantısız sözlerin bir araya getirilişi (gevezelik) değildi; ancak zamanla gelişen kitle iletişim araçlarının bilgi paylaşımı için birincil kaynak olarak kabul edilmesiyle birlikte bu durum değişti (Ellul, 2012: 197). Ellul’un görüşlerine katılmakla birlikte, özellikle söz konusu skolastik düşünce ve Orta Çağ olduğunda, din ile bilgi arasındaki sıkı ilişki göz ardı edilmemelidir. Çünkü Orta Çağ epistemolojisinde kuşkuculuk hemen hemen hiç yoktur. Bunun nedeni ise bu dönem bilgi felsefenin teoloji ile yakından ilişkili olmasıdır (Palo, 2013: 76). Dolayısıyla bilgi ve din arasındaki bu ilişki gerçek kavramının anlam aralığını oluşturmaktaydı. Günümüz dünyası gerçekliğin oluşumunun algılanması hususunda skolastik bir hüviyete sahip olmasa da, pek çok toplumda halen bilgi-din-gerçeklik üçlü yapısının varlığının devam ettiğini ifade edebiliriz.
- 3 Yalan haberin tanıtımını esas alan bu makalenin devamı olarak kaleme aldığımız yalan haber metinlerini tahlil etmeyi esas alan makalemizde bu konuyu ayrıntılı olarak ele alacağımız için, burada sadece kısa bir örneklen-dirme yapmayı tercih etmekteyiz.

- 4 Benzer bir tartışmayı Roger D. Abrahams da “The Complex Relations of Simple Forms (Basit Biçimlerdeki Karmaşık İlişkiler)” (1976: 193-214) başlıklı makalesinde ayrıntılı olarak yapmıştır.
- 5 Saussure ile başlayan yapısal dilbilim çalışmalarında gönderim ile mana arasındaki ilişki üzerine çeşitli tartışmalar yürütülmüştür. Bu tartışmalarda gösteren ile gösterge arasındaki ilişkinin manayı ortaya çıkaran temel unsur olduğu genel kabul görmüştür. Mana, her insana göre küçük değişiklikler gösterse de, bizim “gerçek” olarak kabul ettiğimiz şeydir. Dilbilimci Frege, mananın bir nesneyi işaret eden ifadenin (bir kelime veya bir metin), gönderimde bulunduğu nesneyi sunuş biçimi olduğunu iddia eder (Akşehirli, 2004: 162; Barut ve Odacıoğlu, 2018, 932).
- 6 <https://teyit.org/turkiyede-yasayan-suriyelilerle-ilgili-internette-yayilan-22-yanlis-bilgi/>
- 7 Sosyal medya ve diğer internet uygulamalarıyla (özellikle Whatsapp) yayılan yalan haberler neticesinde Hindistan’da ciddi toplumsal olaylar meydana gelmiştir. Öyle ki, resmi mercilerle veri paylaşımına sıcak bakmayan Whatsapp, bu durumun önüne geçmek için harekete geçmiştir. Medyaya yansıyan birkaç haber şunlardır: Waterson, 2018; Safi, 2019; Hern ve Safi, 2019; <https://www.rt.com/news/445448-whatsapp-tv-ads-fake-news/>.

Kaynaklar

- Abrahams, R. D. (1976). The complex relations of simple forms. *Folklore Genres*, (ss. 193-214). (Ben-Amos, D. Ed.) Texas: University of Texas.
- Akşehirli, S. (2004). *Temel anlambilim (semantik) kavramları üzerine bir inceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Allcott, H. and Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, S. 31/2, ss. 211–236.
- Bakhtin, M. M. (1986). The problem of speech genres (V. W. Mc Gee, Trans.) *Speech Genres and Other Late Essays*. (C. Emerson and M. Holquist, Ed.). (pp. 60-102). Austin: University of Texas.
- Barut, E. ve Odacıoğlu, M. C. (2018). Anlambilim teorilerindeki temel ve yan anlam kavramları ve anlambilim-çeviribilim ilişkisi. *Tarih Okulu*, S.33, ss. 927-943.
- Dundes, A. (1998). Doku, metin ve konteks (M. Ekici, Çev.). *Milli Folklor*. S. 38, ss. 106-119.
- Dyrud, M. A. (2018). Eleştirel sorgulama ve internet: Şehir efsaneleri ödevi. *İnternet Folkloru: Netlore ve netnografi*. (M. Ö. Oğuz vd., Ed). Ankara: Geleneksel.
- Ellul, J. (2012). *Sözün düşüşü*. (H. Arslan, Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Ersoy, R. (2012). Halk bilimi çalışmalarının gelişimine paralel olarak “alan araştırması” kavramını yeniden düşünmek. *Milli Folklor*. S. 94, ss. 5-13.
- Kitta, A. (2018). Altrenative health websites and fake news: Taking a stab at definition, genre, and belief. *JAF*, No. 131, pp. 403-412.
- Mould, T. (2018). Introduction to the special issue on fake news: Definitions and approaches. *JAF*, No. 131, pp. 371-378.
- Noyes, D. (2014). Aesthetic is the opposite of anaesthetic: On tradition and attention. *JFR*, No. 51, pp. 125-175.
- Ong, W. J. (2007). *Sözlü ve yazılı kültür: Sözün teknolojileşmesi*. (S. Postacıoğlu Banon, Çev.). İstanbul: Metis.
- Pandır, M., Efe, İ. ve Paksoy, A. F. (2015). Türk basınında Suriyeli sığınmacı temsili üzerine bir içerik analizi. *Marmara İletişim*, S. 24, ss. 1-26.
- Palo, G. (2013). Bilginin toplumsallaşması ve sosyal epistemoloji. *AÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 51, ss. 75-84.

- Sunata, U. ve Yıldız, E. (2018). Representation of Syrian refugees in the Turkish media. *JAJMS*, S.7, ss. 129-151.
- Taş, O. ve Taş, T. (2018). Post-hakikat çağında sosyal medyada yalan haber ve Suriyeli mülteciler sorunu. *Galatasaray Üniversitesi İletişim*, S.29, ss. 183-208.
- Uluk, M. (2018). *Hakikat sonrası çağda yeni medya ve yalan haber*. Eskişehir: Dorlion.
- Winick, S. D. (2018). Rumors of our deaths: Fake news, folk news, and far away mooses. *JAF*, No. 131, pp. 388-397.

Elektronik kaynaklar

- (Y.a.y.). WhatsApp hits Indian TVs with ads to tackle fake news after chat rumors turn deadly. *RT*.
<https://on.rt.com/9jpk>
- Bınark, M. (2009). Yeni medya dolayımıli iletişim ortamında olanakların ve ol(a)mayanların farkında olmalı. *Evrinsel Kültür*, (216): 60-63. (Erişim: 09.09.2019) <https://yenimedya.wordpress.com/tag/sanallik/>
- Çavuş, G. (2018). Araştırma: Yanlış bilgi gerçeklerden daha hızlı yayılıyor. *Teyit*. (Erişim: 09.09.2019)
<https://teyit.org/arastirmaya-gore-yanlis-haber-gerceklerden-daha-hizli-yayiliyor/>
- Hern, A, Safi, M. (2019). WhatsApp puts limit on message forwarding to fight fake news. *The Guardian*. (Erişim: 09.09.2019)
<https://www.theguardian.com/technology/2019/jan/21/whatsapp-limits-message-forwarding-fight-fake-news>
- Langin, K. (2018). Fake news spreads faster than true news on Twitter—thanks to people, not bots. *Science*. (Erişim: 09.09.2019) <https://www.sciencemag.org/news/2018/03/fake-news-spreads-faster-true-news-twitter-thanks-people-not-bots>
- Resnick, B. (2018). False news stories travel faster and farther on Twitter than the truth. *Vox*. (Erişim: 09.09.2019) <https://www.vox.com/science-and-health/2018/3/8/17085928/fake-news-study-mit-science>
- Safi, M. (2019). WhatsApp ‘deleting 2m accounts a month’ to stop fake news. *The Guardian*. (Erişim: 09.09.2019) <https://www.theguardian.com/technology/2019/feb/06/whatsapp-deleting-two-million-accounts-per-month-to-stop-fake-news>
- Waterson, J. (2018). WhatsApp struggling to control fake news in India, researchers say. *The Guardian*. (Erişim: 09.09.2019)
<https://www.theguardian.com/technology/2018/nov/12/whatsapp-struggling-control-fake-news-india-bbc-study-hindu-nationalism-cheap-mobile-data>